

Zofia Kuźniewska

Synody w służbie opieki charytatywnej w Polsce¹

Synods in the service of charity care in Poland

Streszczenie: Dzieła miłosierdzia należały do głównych form Kościoła. Opieka charytatywna była określana przez władzę kościelną. Odbywało się to na soborach powszechnych oraz na synodach prowincjonalnych i diecezjalnych. W Polsce pierwszy synod odbył się podczas zjazdu w Gnieźnie w 1000 r. Następnie przez wieki, aż do XVIII w. było synodów 109, zaś na 31 omawiane były sprawy szpitali oraz sprawy opieki charytatywnej nad ubogimi.

Słowa kluczowe: opieka charytatywna, ubodzy, Kościół, synod, szpital, biskupi.

Summary: Acts of mercy belonged to the main forms of the Church. Charity care was defined by Church. This was taking place in the ecumenical councils and in the provincial and diocesan synods. In Poland, the first synod was held at the Gniezno synod in 1000. Then, throughout, until the eighteenth century, there were 109 synods, of which 31 were devoted to discussion on hospitals and charity for the poor.

Keywords: charity, the poor, Church, synod, hospital, bishops.

¹ Skrócona wersja części książki Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna w archidiakonatach kruszwickim i włocławskim diecezji kujawskiej i pomorskiej*, Włocławek 2015.

Dzieło świadczenia aktów miłosierdzia było jedną z głównych form działalności Kościoła. Opiekę charytatywną określała władza kościelna. Odbywało się to w stosunku do całego powszechnego Kościoła w nauczaniu papieży i na soborach powszechnych, zaś w Kościele lokalnym – na synodach prowincjonalnych oraz na synodach diecezjalnych.

Wpierw należy wyjaśnić, na czym polegały synody. Były to zebrania duchownych z całej diecezji lub prowincji kościelnej, pod przewodnictwem biskupa lub metropolity. Zajmowano się wówczas sprawami duchowieństwa i wiernych. Zadaniem synodów diecezjalnych oraz prowincjonalnych było (co nadal obowiązuje) przystosowanie zarządzeń Kościoła powszechnego do aktualnych potrzeb w danej diecezji².

Zwyczaj zwoływania synodów w Polsce istniał od pierwszego zjazdu w Gnieźnie w 1000 r. Dotyczyły one spraw ówczesnego Kościoła w Polsce: ustawodawczych, sądowych, administracyjnych. Nie wiadomo nic na temat późniejszych synodów polskich przez kolejne 200 lat po głównym zjeździe w Gnieźnie. Wiadomo zaś o synodach legackich, które odbywały się w XI i XII w. pod przewodnictwem legatów papieskich. Podejmowano wówczas na nich sprawy dotyczące reformy i organizacji Kościoła w Polsce, ale również zajmowano się problemami ubóstwa w społeczeństwie³.

W 1267 r. w dniu 2 lutego, na synodzie legata Anzelma we Wrocławiu zwołanym przez kardynała Gwidona i na drugim w 1271 r. w Kamieniu nad Śwędrną, blisko Kalisza, zwołanym przez arcybiskupa Janusza, podjęto sprawę ubogich⁴. Na synodzie kamienieckim wskazano

² S. Librowski, *Synody diecezji wrocławskiej*, KDWł, 50(1967), s. 85; E. Gigilewicz, *Sobór powszechny, sobór ekumeniczny*, w: EK, t. 18, Lublin 2013, kol. 476-477; Encyklopedia kościelna [Nowodworskiego], t. 27, Warszawa 1904, s. 389.

³ P. Kałwa, *Rys historyczny prowincjalnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*, w: Księga Pamiątkowa ku czci J.E. Ks. Biskupa Mariana Leona Fulmana, cz. 1, Lublin 1939, s. 127n; P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne w archidiakonacie łęczyckim i łowickim do 1795 r.*, Warszawa 2004, s. 21; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna w archidiakonatach kruszwickim i wrocławskim diecezji kujawskiej i pomorskiej*, Włocławek 2015, s. 69-70.

⁴ Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 1, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877-1881, nr 423, s. 370-375; Monumenta Poloniae historica. Pomniki dziejowe Polski, wyd. A. Bielowski [i in.], t. 1-6, Lwów – Kraków 1864-1893, t. 2, s. 809-810; P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 22; *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 1, wyd. A. Hensel, Warszawa 1856, s. 337-338; Encyklopedia kościelna..., s. 400.

prałatom, aby ci zwracali bardziej uwagę na ubogich⁵. Wprowadzono nakaz, aby chory mógł przyjąć księdza „lekarza duszy”, choć chory z własnej woli nie musiał przyjmować kapłana, a później, jeśli było to konieczne, chorym zajmował się lekarz, który miał obowiązek chorego leczyć bez względu na jego wyznanie⁶.

Pod koniec XII w. po raz pierwszy mamy do czynienia z Ustawą, która została zawarta w statucie synodu prowincjonalnego łęczyckiego w 1180 r. Zajęto się tu sprawą opieki charytatywnej nad ubogimi w Polsce, choć nie omawiano jej organizacji w szpitalach. Synod ten odbył się pod przewodnictwem metropolity gnieźnieńskiego Zdzisława (ok. 1170-1180)⁷. Udział w Synodzie wzięła cała polska hierarchia kościelna oraz książęta. Ustawy synodu zostały zatwierdzone przez papieża Aleksandra III⁸.

W czasach średniowiecza synody w Polsce nie zajmowały się przytułkami, jedynie formami pomocy udzielanej ubogim, ponieważ szpitale prowadziły zakony. Sytuacja taka trwała aż do czasów Soboru Trydenckiego. Podczas uchwał podjętych na tym soborze szpitale zostały przejęte przez duchowieństwo diecezjalne⁹. Postanowienia Soboru Trydenckiego zostały przyjęte na dwóch polskich synodach, które odbyły się w Piotrkowie, 17 maja 1557 r.¹⁰ i 22 maja 1628 r.¹¹.

⁵ P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 22; T. Gromnicki, *Synody prowincjonalne oraz czynności niektórych funkcjonariuszów Apostolskich w Polsce do r. 1357*, Kraków 1885, s. 115-134.

⁶ *Decretales summorum pontificum pro regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dicesanarum regni ejusdem ad summam collectae, cum annotationibus, declarationibus, admonitionibus et additionibus ex historia, jure ecclesiastico universali et juri civili regni, editae cura et studio* Z. Chodyński et E. Likowski, t. 3, Poseniae 1883, s. 215 (t. 1: 1869, t. 2: 1882); P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 22-23.

⁷ Biogram tego biskupa zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965-1999*, Warszawa 2000, kol. 512.

⁸ T. Gromnicki, *Synody prowincjonalne...*, s. 18-19; Encyklopedia kościelna..., s. 399; Najwięcej uwagi pracy charytatywnej poświęcono na Soborze Trydenckim (1543-1563). Nakazano wówczas biskupom i dziekanom, aby częściej wizytowali swe szpitale, zaś rządcom szpitali, zarówno duchownym, jak i świeckim nakazano raz w roku składać sprawozdania finansowe biskupom. Proboszcz każdej parafii, na terenie której istniał szpital, był odpowiedzialny za jego funkcjonowanie.

⁹ P. Staniszewski, *Opieka społeczna w przedrozbiorowym ustawodawstwie kościelnym na terenie metropolii i archidiecezji gnieźnieńskiej*, „Studia Loviciensia”, 1(1999), s. 251.

¹⁰ Zob. Ł. J[anczak], A. Z[aremba], *Szpitale w Polsce*, w: Encyklopedia kościelna..., s. 5-68; Encyklopedia kościelna..., s. 405-406.

Kolejny synod prowincjonalny odbył się w Łęczycy 6 stycznia w 1285 r. Dotyczył spraw opieki szpitalnej nad ubogimi. Synodowi przewodniczył arcybiskup Jakub Świnka (1283-1314)¹². Arcybiskup powołał się tu na uchwały Synodu w Budzie, który odbył się 14 września w 1279 r. Poświęcono tu wiele uwagi sprawom duszpasterskim. Arcybiskup zwrócił się do proboszczów, aby bardziej troszczyli się o ubogich w swych parafiach i nie zaniedbywali swych obowiązków w sprawach udzielania im ostatnich sakramentów świętych¹³.

W archidiecezji gnieźnieńskiej w XV w., wydano dla tamtejszych wizytatorów instrukcję *Modus inquirendi super statu ecclesiae generalis*. Jednym z pytań zawartych w instrukcji było, czy przy klasztorze znajdowało się *infirmarium* (czyli szpital). Przypominano o tym również w statutach synodu prowincjonalnego w Łęczycy, 1 maja w 1425 r., któremu przewodniczył arcybiskup Wojciech Jastrzębiec (1423-1436)¹⁴.

Na synodach podejmowano również sprawę małych, osieroconych dzieci. Tym zajął się na synodzie prowincjonalnym prymas Maciej Drzewiecki (1531-1535). Według przyjętych postanowień każde porzucone dziecko powinno być w pierw nakarmione i umieszczone w szpitalu. Gdyby takiego szpitala nie było w danej miejscowości, to dzieckiem powinni zająć się mieszkańcy terenu, na którym zostało ono znalezione. Zobowiązanie w takich sprawach miał również biskup diecezjalny¹⁵.

¹¹ Zob. *Synodus Provincialis Gnesnensis Provinciae sub Illustrissimo et Reverendissimo Domini D. Joanne Wężyk, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopp Gnesnensi, Legato Nato, Regni Poloniae Primate, Primoque, Petricoviae Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Octavo. Die vigesima secunda, Mensis Mij celebrata [22 V 1628]*, Cracoviae 1629; Encyklopedia kościelna..., s. 406; Z. H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, 71.

¹² Biogram tego arcybiskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 441; Encyklopedia kościelna..., s. 400.

¹³ P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 23; Encyklopedia kościelna..., s. 400; Z. H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 71.

¹⁴ *Modus inquirendi super statu Ecclesiae Generalis z I połowy XV stulecia* podał i objaśnił B. Ulanowski, w: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 5, Kraków 1889, s. 211; Encyklopedia kościelna..., s. 401; Biogram tego arcybiskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 179.

¹⁵ Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 83; *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVII [1577]. Studio et opera[...] Stanislai Karnkowski Dei Gratia Episcopi Wladislaviensis*, Cracoviae 1579; Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w XVI w., zebrał B. Ulanowski, w: *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 1, Kraków 1895, s. 380.

Podczas trwania Synodu Trydenckiego (1545-1563), 8 czerwca 1551 r., odbył się synod w Piotrkowie, podczas którego został wydany jeden z pierwszych statutów w Polsce, który dotyczył spraw szpitali: „Szpitale, które podlegają na równi z innymi obowiązkami trosce duszpasterskiej biskupa, niech będą w ich specjalnej opiece. Niech wszędzie sprawują nad nimi troskliwy nadzór, aby ci, którzy nimi zarządzają lub w nich posługują, spełniali wszystko sumiennie i uczciwie, i aby nic z ich funduszków szpitalnych nie zostało przeznaczone na inny cel, niż ustalony. Sami biskupi powinni się czuć zobowiązani według swych możliwości, wspierać szpitale i podtrzymywać, wspomagać z dziedzictwa Chrystusa, którego są zarządcami. Jest chlubą dla biskupa, jak mówi św. Hieronim, zapobiegać niedostatkowi ubogich, a niesławą dla kapłana starać się tylko o własne bogactwo”¹⁶.

Na kolejnym synodzie w Piotrkowie, 17 maja 1557 r., prymas Mikołaj Dzierzgowski, skierował do biskupów prośbę, aby bardziej zwracali uwagę na szpitale znajdujące się na ich terenie i wspierali je swymi dobrami. Prymas ostrzegał również biskupów przed chciwością, aby nie zabierali dla siebie dóbr, a przeznaczonych dla ubogich w szpitalach, zaś ubogich proboszczów, których często wyrzucali kolatorzy protestancy, biskupi powinni otoczyć opieką i udzielać schronienia na swych folwarkach¹⁷.

4 marca 1561 r. odbył się synod prowincjonalny w Warszawie, któremu przewodniczył prymas Jan Przerębski (1559-1562) w obecności Berarda Bonjoanni, legata papieskiego¹⁸. Zajęto się na nim sprawami ubogich księży. Zwrócono uwagę biskupom, aby „ograbionym proboszczom i kapłanom udzielili schronienia, zapewniając im zgodnie z miłosierdziem chrześcijańskim wyżywienie i godną ich stanu odzież,

¹⁶ *Constitutiones Synodorum Mteropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium autoritate Synodi Provincialis Gembiciana per Deputatos recognitae iussu vero et opera Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. ioannis Węzyk Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopi Gnesnensis L.N.R.P.P editae*, Cracoviae 1761, s. 98n; *Decretales summorum pontificum...*, t. 1, s. 271-272; *Encyklopedia kościelna...*, s. 404.

¹⁷ Ł. J[anczak], A. Z[aremba], *Szpitale w Polsce...*, 5-68; P. Staniszewski, *Opieka społeczna...*, s. 252; *Encyklopedia kościelna...*, s. 405.

¹⁸ Biogram tego biskupa zob. P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 369; *Encyklopedia kościelna...*, s. 405.

by snadź pod wpływem wielkiej biedy nie popadli w depresję”¹⁹. Dodatkowo na tym synodzie podjęto decyzję, że każdy biskup, który jest „ojcem diecezji” powinien oddawać na utrzymanie biednych kapłanów w swej diecezji czwartą część ze swych dóbr²⁰.

Synod prowincjonalny, na którym podjęto rozmowy na temat opieki szpitalnej odbył się we Włocławku w 1587 r. Według porzyjętej uchwały obowiązkiem prowizorów szpitalnych było składać swemu biskupowi diecezjalnemu coroczne sprawozdania ze swej opiekuńczej działalności²¹.

Kolejny synod, na którym zajęto się szpitalami odbył się również w Piotrkowie 2 października 1589 r. za arcybiskupa Karnkowskiego²². Według postanowień synodu szpitalami mieli zająć się reformatorzy, którzy zostali zobowiązani do przeprowadzania wizytacji przytułków. Poświęcono temu oddzielny rozdział (*caput VII: De hospitalibus*). Wyznaczono również księży, którzy za pewne wynagrodzenie pochodzące z dóbr szpitalnych, mieszkali przy szpitalach, aby otaczać duchową pomocą ubogich pensjonariuszy²³.

Przewodniczącym kolejnego synodu prowincjonalnego w Piotrkowie 8 października w 1607 r. był kardynał Bernard Maciejowski, dotychczasowy biskup krakowski. Ogłoszono wtedy jego *List Pasterski* (zwany *Pastoralna*). *List* ów był omawiany kolejnym synodzie prowincjonalnym

¹⁹ *Constitutiones Synodorum Mteropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium autoritate Synodi Provincialis Gembiciana...*, s. 73; P. Staniszewski, *Opieka społeczna...*, s. 252.

²⁰ *Decretales summorum pontificum...*, t. 1, s. 272; *Constitutiones Synodorum Mteropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium autoritate Synodi Provincialis Gembiciana...*, s. 73; P. Staniszewski, *Opieka społeczna...*, s. 252.

²¹ S. Łach, *Udział ubogich w dochodach beneficjalnych*, Kraków 1939, s. 58-64; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań 1964, s. 266-279; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 73-74.

²² I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbiorów Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981, s. 111; S. Łach, *Udział ubogich...*, s. 25; *Encyklopedia kościelna...*, s. 406.

²³ *Constitutiones et decreta condita in Provinciali Synodo Gnesnensi. Quam Ill[us] et Rever[us] D.D. Stanislaus Karnkowsky Dei Gratia, Archiepiscopus Gnesnens. Legatus natus, et Regni Poloniae Primas ac Primus Princeps, Petricoviae habuit, Anno MDXIC [1589] Sixto V. Pont. Max.*, Pragae 1590, s. 41-42; M. Morawski, *Synod Piotrkowski w roku 1589*, Włocławek 1937, s. 34.

w Piotrkowie w 1628 r. Jego uchwały ponownie zostały przyjęte i przedrukowane²⁴. Synod z 1607 r. odegrał bardzo ważną rolę w sprawach szpitali, ponieważ wprowadził rejonizację i usprawnił organizację przytułków. Artykuł IV pt. *De iuvandis pauperibus* informował, że: „stosownie do dawnych zarządzeń kościelnych, każda parafia ma utrzymywać swoich własnych ubogich; wędrownych natomiast ubogich i zdrowych żebraków – według starych uchwał państwowych – nie należy tolerować, aby nie zabierali jałmużny przeznaczonej dla prawdziwych i własnych ubogich”²⁵. Do obowiązków proboszcza należało sprawdzać każdego żebraka zbierającego jałmużnę przed kościołem, czy był zdrowy czy chory. Chorych i niezdolnych do pracy kierowano do szpitala, zaś zdrowych zmuszano do różnych prac²⁶. Synod piotrkowski zwrócił uwagę ówczesnemu duchowieństwu i możliwym, że ich życie upływa w luksusach, zaś bardzo wielu parafian żyło w nędzy: „Proboszczowie powinni zalecać i namawiać panów w kazaniach i na spowiedzi, ażeby ci powstrzymywali się od ucisku poddanych, by krzyk ich nie dochodził do nieba i by Pan nie zstąpił i nie pomścił wołania swego ludu”²⁷. Nakazano również wszystkim proboszczom, aby ci w swych parafiach zwracali się do parafian z prośbą o udzielanie każdej możliwej pomocy ubogim, zamieszkującym szpitale. Nie tylko należało wspierać ubogich jałmużną, ale również parafianie mieli obowiązek przychodzić do szpitali, aby odwiedzać chorych oraz im usługiwać²⁸. Należy tu zwrócić uwagę, że jak na owe czasy postanowienia tego synodu były dość postępowe.

²⁴ I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 277n; Encyklopedia kościelna..., s. 406; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 75.

²⁵ *Concilium Provinciale Regni Poloniae. Quod Paulo V Pontifice, Bernardus Maciejowski, S.R.E. Presb. Cardlis tit. S. Joannis ante Portam latinam, Archiepiscopus Gnesnensis, Legatus natus, et Regni Poloniae Primas, Primusque Princeps, habuit Petricouiae. Anno Domini MDCVII [1607], Cracoviae 1609*, s. 5-6; T. Glemma, *Synody prowincjonalne w Polsce przedrozbiorowej. Ich wpływ na życie katolickie w kraju*, Poznań 1938, s. 12.

²⁶ M. Surdacki, *Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 1992, s. 110.

²⁷ *Concilium Provinciale Regni Poloniae. Quod Paulo V Pontifice, Bernardus Maciejowski...*, s. 5-6; P. Staniszewski, *Opieka społeczna...*, s. 253.

²⁸ *Epistola pastoralis; Bernardus miseratione divina, tit. S. Joannis ante portam latinam, S.R.E. presbiter Cardinalis, Maciejowski nuncupatus, Archiepiscopus Gnesnensis, legatus natus Regni Poloniae primas et primus princeps etc. Universis et singulis Archipresbiteris, plebanis, Commendariis, Vicariis, et aliis quibuscunque per et intra*

Nie tylko na osoby świeckie a ubogie zwracano uwagę. Interesowano się również losem księży. Sprawą duchowieństwa zajął się synod prowincjonalny w Warszawie w 1643 r. pod przewodnictwem prymasa Macieja Łubieńskiego (1642-1652). Według ustaleń synodalnych należało przyjąć każdego ubogiego księdza, który z innej wiary przechodził na katolicyzm, zapewnić mu dach nad głową oraz utrzymanie²⁹.

Synody diecezjalne

Sprawami szpitali i pracy charytatywnej zajmowały się oczywiście również synody diecezjalne. Zwoływano je często, ponieważ sytuacja ludności w XVI i XVII była bardzo ciężka. Liczne wojny ze Szwedami, Tatarami, głód, wygnanie powodowały, że całe rzesze wynędzniałych żebraków włóczyło się po zniszczonych wsiach i miastach. Najtrudniej sytuacja przedstawiała się na wsiach, gdzie wyniszczone pola doprowadzały do klęski głodu, a ludność w niektórych regionach była wyniszczona nawet w 50%.³⁰ W takiej sytuacji Kościół zajął się ustawami, które nakazywały każdej parafii organizowanie opieki nad własnymi ubogimi. Pracował nad tym biskup Jerzy Radziwiłł na dwóch synodach: w 1582 r. w Wilnie i w 1592 r. w Krakowie³¹.

Dbając o dobra materialne szpitali, zwołano w 1582 r. synod diecezjalny warmiński, któremu przewodniczył biskup Marcin Kromer³². Nakazał on wtedy opiekunom szpitali witykusom i prowizorom odzyskiwać wszystkie fundusze oraz dobra, które były pożyczane różnym osobom lub instytucjom. Jeśliby zaś wierzyciele nie chcieli oddawać długów, należało zgłosić to magistratom lub odpowiedzialnym za to urzędowi biskupim. Dóbr należących do szpitala nie wolno było bez wiedzy biskupa sprzedawać lub zastawiać³³.

provinciam nostrum Gnesnensem, curam animarum habentibus, salute in Domino, Cracoviae 1624, k. G4-G4v; P. Staniszewski, Szpitalnictwo kościelne..., s. 39.

²⁹ P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 27; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 76.

³⁰ Z. Góralski, *Działalność charytatywna w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa-Kraków 1973, s. 6-7.

³¹ Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 374.

³² Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 228.

³³ *Synodus Varmiensis Anno Christi MDLXXXII [1582] sub Martino Cromero Episcopo Varmiensi. Constitutiones synodi*, w: *Concilia Germaniae*, t. 7, hrsg. H. Scholl, Köln 1767, s. 912; M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 296.

Podczas synodu diecezjalnego we Włocławku w 1586 r. zwołanego przez biskupa Hieronima Rozrażewskiego³⁴ wydano decyzję, aby każdy administrator składał co roku sprawozdanie biskupowi lub jego delegatowi ze swej działalności w szpitalach³⁵. Do obowiązków opiekunów należało sprowadzenie do chorego najpierw kapłana z sakramentami św., a następnie wezwanie lekarza³⁶. Zarządca zaś szpitala powinien zdawać sprawozdanie ze swej działalności szpitalnej biskupowi lub jego delegatowi³⁷.

W trzy lata później biskup Hieronim Rozrażewski powołał drugi synod we Włocławku. Zajęto się wtedy bardziej sprawami szpitali. Wyznaczono dwóch przedstawicieli biskupa, kanoników włocławskich Pawła Czachrowskiego i Łukasza z Uniejowa, którzy objęli archidiaconaty włocławski i kruszwicki, oficjała bydgoskiego paulina Sebastiana oraz proboszcza i dziekana ze Świecia Pawła Dzwonowskiego, którym dano archidiaconat pomorski. Przedstawiciele ci mieli zająć się przeglądaniem sprawozdań składanych przez opiekunów szpitalnych w swoich archidiaconatach. Otrzymali również prawo karania tych prowizorów, którzy źle wykonywali swe obowiązki wobec ubogich w szpitalach³⁸.

Zapobieganiem nędzy i pomocą charytatywną zajął się następnie biskup krakowski, Bernard Maciejowski, który 23 maja 1601 r. zwołał synod diecezjalny. Wydano wówczas odezwę *De iuvandis pauperibus*. Duchowieństwu parafialnemu zwrócono uwagę, aby zainteresowało się

³⁴ Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 348.

³⁵ W. Męczkowski, *Prowizorowie szpitalni w dawnej Polsce: przyczynek do dziejów magistratury naszej*, „Przegląd Historyczny”, 5(1907), nr 2, s. 234.

³⁶ *Acta et constitutiones synodi dioeclesiane Wladislaviensis (primae) habitae et celebratae A.D. 1586, tertia mensis septembris, praesidente Ill-mo, ac R-mo in Christo Patre Domino, D. Hieronymo comite a Rozdrażew, Dei Gratia Episcopo Wladislaviensis et Pomeraniae*, w: *Statuta Synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, coll. Et ed. Z. Chodyński, Varsaviae 1890, s. 12; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 78.

³⁷ *Acta et constitutiones synodi dioeclesiane Wladislaviensis...*, s. 112; M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 166.

³⁸ *Acta et constitutiones synodi decunda dioeclesiane Wladislaviensis die 22 septembris A.D. 1589, per Ill-mum R-mum in Christo Patrem DD-num, Hieronymum comitem a Rozdrażew, Dei Gratia episcopum Wladislaviensem, modernum, celebratae*, w: *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, dz. cyt., s. 130; M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 296-297.

ubogimi na terenach swych parafii oraz fundowało dla nich szpitale. Prałaci mieli obowiązek zaopiekować się biednymi chłopami w swych majątkach, a służbę traktować z miłością i zrozumieniem. Biskup Maciejowski stwierdził, że bieda tak wielu żebraków to skutek nadmiernego przepychu i bogactwa szlachty oraz duchowieństwa, którzy żyli kosztem zwykłych ludzi. Księży proboszczów zobowiązano do zwracania uwagi podczas swych kazań najbogatszym parafianom, aby ci nie znęcali się nad swymi poddanymi dodatkowymi podatkami i pracą. Zaznaczono tu również istotną rolę Bractwa Miłosierdzia³⁹. Podczas tego synodu biskup Maciejowski wydał list pasterski, zwany *Pastoralna*, dotyczący opieki nad ubogimi i organizowania dla nich pomocy w szpitalach. List ów wraz z uchwałami podjętymi na synodzie został wydany drukiem⁴⁰.

W 1610 r. biskup Szymon Rudnicki⁴¹ zwołał synod diecezjalny warmiński. Zajęto się wówczas organizacją i funkcjonowaniem szpitali oraz przedrukowano niektóre fragmenty *Pastoralnej* biskupa Bernarda Maciejowskiego. Zwrócono uwagę na opiekunów szpitali i wymagano od nich konkretnego przygotowania do opieki nad ubogimi. Nakazano również prowizorom odbierać długi należące do szpitali⁴². Według ustaleń synodu, każdy przyjęty do szpitala był sprawdzany ze znajomości zasad wiary, jeśli zaś nie znałby ich, należało go tego nauczyć. Pensjonariusza, który nie chciałby poznać wiary i korzystać z sakramentów św., należało usunąć ze szpitala⁴³.

Kolejny synod, na którym dokładniej zajęto się sprawami ubogich odbył się w 1617 r. w dniach 6-8 czerwca w archidiecezji gnieźnieńskiej w Kurzelowie⁴⁴. Rozdział 9 ustawy pt. *De hospitalibus pauperum*, mówił o warunkach materialnych, w jakich żyli ubodzy. Ustawa nakazywała urządzać tam, gdzie było to możliwe, trzy pomieszczenia

³⁹ *Constitutiones Synodi Dioecesanæ Cracoviensis, Celebratæ Anno Domini MDCI [1601] 10 Kal. Iunii*, Cracoviae 1601, s. 6-8; M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 105.

⁴⁰ S. Nasiorowski, „List Pasterski” kard. Bernarda Maciejowskiego, Lublin 1992, s. 53-59.

⁴¹ Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 385-386.

⁴² *Constitutiones synodales dioecesis Varmiensis*, ed. G. Schönfels, Brunsbergae 1612, s. 324-329; P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 33.

⁴³ *Constitutiones synodales dioecesis Varmiensis...*, s. 329; M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 167; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 79.

⁴⁴ P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 27.

dla ubogich pensjonariuszy z pewnym podziałem: jedno przeznaczone dla mężczyzn, drugie dla kobiet, a trzecie dla chorych. Ustalono również liczbę przyjmowanych żebraków, aby zbyt nie obciążać parafii. Przyjmując żebraka, spisywano jego rzeczy osobiste, aby po jego śmierci rzeczy te zostały rozdane innym ubogim w szpitalu⁴⁵.

We Włocławku biskup Paweł Wołucki zwołał w 1620 r. synod, na którym poruszono sprawę starych i chorych księży. Zwrócono się wtedy do proboszczów, aby każdy z nich ofiarował po 10 groszy, zaś wikariusze po 5 groszy. Z przekazanych pieniędzy zakupiono dom, który jako szpital został przekazany dla starych księży oraz zobowiązano dziekanów, aby zajęli się tą sprawą. Reszta zebranych pieniędzy została przekazana prowizorowi szpitala⁴⁶.

W 1621 r. odbył się synod zwołany przez biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego⁴⁷. Dotyczył on sposobów zbierania jałmużny przez żebraków oraz miejsc, w których można było żebrac. W wydanym statucie 31 *De hospitalibus*, nakazano przyjmować odpowiednią liczbę ubogich do szpitali, a więc tylu, ilu mogła utrzymać parafia, ponadto zajęto się sposobem utrzymania pensjonariuszy i nauczaniem ich katechizmu. Zajęto się również sprawą zwalniania tych ubogich, którzy zostali wyleczeni i mogli szpital opuścić. Podczas tego synodu nakazano opiekunom szpitali, aby ich ubodzy byli nauczani pieśni *Bogurodzica*, którą powinni śpiewać każdego dnia. Proboszczowie zaś zostali zobowiązani do zbierania jałmużny dla swych biednych podczas wizytowania duszpasterskiego swych najbogatszych wiernych w parafii⁴⁸.

⁴⁵ B. Kumor, *Ordinationes et decreta synodu kurzelowskiego z 6-8 VI 1617 r.*, PK, 11(1968), nr 1-2, s. 284.

⁴⁶ *Synodus dioecesis anni 1620*, w: Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae, coll. et ed. Z. Chodyński, Varsaviae 1890, s. 177.

⁴⁷ Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 436.

⁴⁸ *Reformationes Générales ad Clerum et populum Dioecesis Cracoviensis pertinentes. Ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino D. Martino Szyszkowski, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopo Cracoviensi Duce Sever, in Synodo Dioecesis sancitae et promulgatae. Anno 1621 die decimali Februarii, Cracoviae 1621*, s. 98-100; P. Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 33; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 77.

W 1623 r. krótko zajęto się sprawami szpitali na synodzie warmińskim. Zakazano wówczas wydzierżawiania dóbr należących do szpitali oraz udzielania pożyczek przez szpitalnych kuratorów⁴⁹.

Na synodzie prowincjonalnym w diecezji poznańskiej w 1642 r. ograniczono władzę prowizorów szpitalnych. W ten sposób zmniejszono świecki zarząd nad szpitalami⁵⁰.

Biskup Kazimierz Łubieński podczas synodu diecezjalnego w Krakowie w 1711 r. wydał zarządzenie w sprawie biednych chorych, którzy nie mogli pracować. Tych należało otoczyć opieką i kierować do szpitali. Jeśli jednak w parafii nie byłoby przytułku lub brakowałyby w nim miejsca, to proboszcz i parafianie mieli obowiązek zatroszczyć się o takiego żebraka⁵¹.

Synod diecezjalny, który zajął się zarządem szpitali oraz wyborem godnych osób na prowizorów, czyli opiekunów szpitalnych, odbył się w Płocku. Zwołany został w 1733 r. przez biskupa Andrzeja Stanisława Załuskiego⁵². Zwrócono uwagę na godne traktowanie ubogich w szpitalach. Zagrożono ekskomuniką i kłatwą kościelną tym, którzy znęcaliby się nad ubogimi lub w sposób niegodny zajmowali się szpitalem. Każda parafia posiadająca szpital miała obowiązek przyjmować tylko własnych ubogich. W przytułku należało urządzić oddzielne pomieszczenia dla kobiet i mężczyzn, aby unikać zgorszenia. Ubogi mógł pracować w szpitalu, jeśli chciał, natomiast nie wolno było opiekunowi szpitala zmuszać pensjonariusza do pracy. Ubogi mógł wykonywać takie prace jak: sprzątanie szpitala, kościoła lub kaplicy, pomoc przy opiece nad ciężej chorymi, praca w ogrodzie⁵³.

⁴⁹ *Constitutiones synodales Varmienses, Sambiensis, Pomesanienses, Culmenses*, hrsg. F. Hipler, Brunsbergae 1899, s. 173; M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 167.

⁵⁰ Synod ów był synodem diecezjalnym, ponieważ metropolia poznańska obejmowała tylko jedną diecezję, poznańską; S. Łach, *Udział ubogich w dochodach beneficjalnych*, Kraków 1939, s. 58-64.

⁵¹ M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 107.

⁵² Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 506.

⁵³ *Constitutiones et decreta Synodi Dioecisanae Plocensis sub Illustrissimo Excellentissimo Reverendissimo Domino D. Andrea Stanislaeo Kostka in Załuskie Załuski Dei, et Apostolicae Sedis Gratia Episcopo Plocensi Pultoviae Anno Domini MDCCXXXIII [1733]. Die 4. Augusti. celebratae*, Varsoviae 1735, s. 115-119; M. Surdacki, *Opieka społeczna...*, s. 107-108; Z.H. Kuźniewska, *Działalność charytatywna...*, s. 78.

Ostatni synod, na którym zajęto się sprawami szpitali dla ubogich, odbył się w 1752 r. Został zwołany przez biskupa Antoniego Tyszkiewicza⁵⁴. Był to synod diecezjalny żmudzki. Omówiono wtedy tylko zarząd i sprawy gospodarcze przytułków⁵⁵.

Według badań przeprowadzonych przez Walentego Wójcika, w Polsce w XVII i XVIII w. zostało zwołanych 109 synodów diecezjalnych, zaś na 31 z nich zajmowano się sprawami ubogich i szpitali dla nich przeznaczonych⁵⁶.

⁵⁴ Biogram tego biskupa zob.: P. Nitecki, *Biskupi...*, kol. 458.

⁵⁵ *Synodus Dioecesis Mednicensis, seu Samogitiae, sub auspiciis Illustrissimi, Excellentissimi, ac Reveren. Domini, Domini Antonii Dominici Comitis in Łohoyk et Bardyczow Tyszkiewicz Dei et Postolicae Sedis Gratia Episcopi Samogitiae, Equitis Albae Aquilae in Regno Poloniae etc. etc. etc. in Ecclesia sua Cathedrali Vornensi Anno Dni MDCCLII [1752] diebus 4.5. et 6. 7bris celebrate, Vilnae 1752*, s. 95-96; Staniszewski, *Szpitalnictwo kościelne...*, s. 34.

⁵⁶ W. Wójcik, *Synody polskie w latach 1918-1968 na tle rozwoju ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, PK, 13(1970), nr 3-4, s. 133; Tenże, *Ze studiów nad synodami polskimi*, Lublin 1982, s. 134.